

Kłosińska, Elżbieta Małgorzata

Skarb ozdób brązowych ze środkowego okresu epoki brązu z Pogroszyna, pow. przysuski, stan. 1

Archeologia Polski Środkowowschodniej 10, 207-225

2008

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Elżbieta Małgorzata Kłosińska

Skarb ozdób brązowych ze środkowego okresu epoki brązu z Pogroszyna, pow. przysuski, stan. I

Na gruntach wsi Pogroszyn, gm. Wieniawa, woj. mazowieckie, w obrębie lewego dorzecza Radomki, na niewysokim wzniesieniu w widłach rzeczki Jabłonicy i bezimiennego cieku (ryc. 1), znajdują się ugor i piasznica, gdzie pod koniec ubiegłego stulecia dokonywano kilkakrotnie bardzo interesujących odkryć. W roku 1994, trzech chłopców znalazło tu skarb ozdób brązowych, który miał być złożony na głębokości około pół metra w glinianym naczyniu, bądź też pod nim. Dwa lata później skarb ten, a także ułamek brzuśca naczynia, trafiły do Muzeum im. Jacka Malczewskiego w Radomiu¹, przekazane przez ojca jednego ze znalazców (ryc. 2).

Na terenie stanowiska I kilkakrotnie przeprowadzane były inspekcje, w trakcie których odkryto niszczącą osadę ludności kultury trzcinieckiej – obecność warstwy kulturowej, skupisk ceramiki i trzech jam ujawnionych w profilu piasznicy². W obrębie zdegradowanej przestrzeni stanowiska, poza licznymi fragmentami naczyń kultury trzcinieckiej (w tym miniaturową formą), pozyskano wytwory i półwytwory kamienne – rozcieracz i otoczek (ryc. 3, 4). Z powierzchni i z jam zebrano również drobne węgielki oraz kilka krzemieni. Wśród tych ostatnich znalazły się okazy ze schyłkowego paleolitu³, ale także i takie

(m.in. łuszcznie i odłupki), które można by łączyć z osadnictwem „trzcinieckim”. Kulturę łużycką reprezentowało kilka zaledwie ułamków ceramiki. Na omawianym terenie nie podjęto niestety badań systematycznych i prawdopodobnie w obecnej dobie stanowisko jest już w dużym zakresie zniszczone.

Skarb oraz inne materiały z Pogroszyna, nie zostały dotąd wprowadzone do szerszego obiegu naukowego, nie licząc drobnych publikacji pióra Wojciecha Twardowskiego na łamach lokalnej prasy i wydawnictw (1996; 2000). Niedawno też Muzeum opublikowało przewodnik po zabytkach archeologicznych na terenie określonym jako „Radomskie” (M. Cieślak-Kopyt, I. Micke, E. Skubicha, W. Twardowski 2004), który, jak można sądzić z załączonej mapy, obejmuje obecne powiaty: garwoliński, białobrzegi, kozienicki, zwoleniński, lipski, radomski, szydłowiecki i przysuski. W przewodniku, oprócz lakonicznej informacji na temat stanowiska, warunków znalezienia, składu, chronologii i atrybucji kulturowej skarbu, zamieszczona została jego fotografia, a także rysunek jednej z bransolet (tamże, s. 115-117).

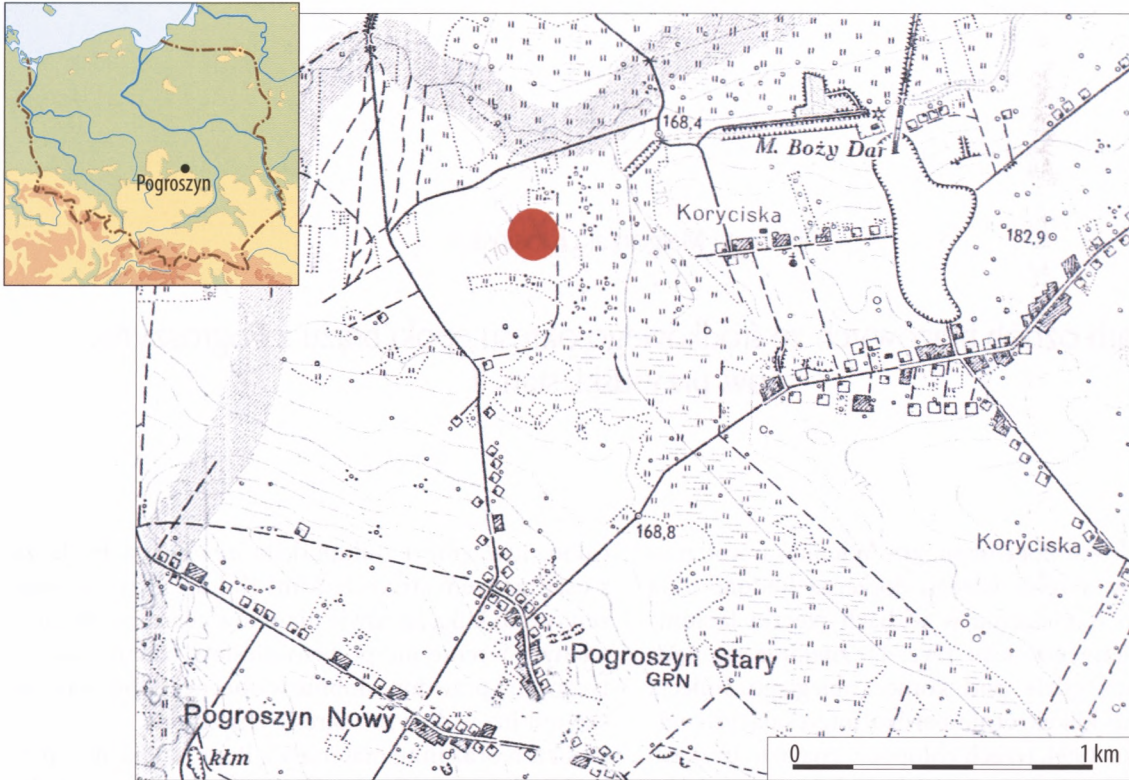
W miejscu znalezienia skarbu, podczas inspekcji w terenie, ujawniono duże fragmenty grubościennego naczynia o profilu esowatym, krawędzi wychylonej na zewnątrz, skośnie ściętej, niepogrubionej (ryc. 3: 1). W wyniku silnego przepalenia, widoczne także miejscami na brzuścu, partie przydenne tej formy nie zachowały się. Uratowało się jednak niewielkie dno z otworem (wywierconym od wewnętrznej strony), na obu powierzchniach którego widniały wyraźne ślady spalenizny oraz niezidentyfikowanej substancji, być może dziegciu (ryc. 3:

¹ Pani mgr Małgorzacie Cieślak-Kopyt z Działu Archeologii Muzeum im. Jacka Malczewskiego w Radomiu, składam serdeczne podziękowania za udostępnienie materiałów z Pogroszyna do opracowania.

² Badania ratownicze mgr. Wojciecha Twardowskiego w latach 1996, 1997, 2000 i mgr M. Cieślak-Kopyt w 1999 roku.

³ Na ten niewielki zbiór złożyło się m.in. 6 artefaktów wykonanych z krzemienia czekoladowego: liściak ahrensburški, wióro-odłupki, 3 rdzenie jednopiętowe o zmienionej orientacji oraz rdzeń mazowszański o wtórnie wyretuszowanej wnęce. Zabytki należą prawdopodobnie do kultury świderskiej. Naukowej oceny tych wytworów dokonał prof. dr hab. Jerzy Libera

z Instytutu Archeologii UMCS w Lublinie, za co składam wyrazy wdzięczności.

Ryc. 1. Pogroszyn, pow. przysuski, stan. 1. Lokalizacja stanowiska (fragment mapy: Powiat Przysucha. Województwo kieleckie, skala 1: 25 000. Wydawca – Zarząd Topograficzny Szt.[abu] Gen.[eralnego]. Warszawa 1963).

Fig. 1. Pogroszyn, Przysucha district, site 1. Location of the site (fragment of a map of the Przysucha district. Kielce voivodship, scale 1: 25 000, published by Zarząd Topograficzny Szt.[abu] Gen.[eralnego]. Warszawa 1963).

1a; 5: 1a, 1b). Odnosi się wrażenie, iż naczynie było zagłębione w węglach paleniska, czy też poddane działaniu ognia mniej więcej do połowy wysokości, dotąd bowiem zachowały się ślady spalenizny. Powyżej, jego ścianki miały barwę żółto-rudą – plamistą, a zewnętrzna powierzchnia nosiła ślady gładzenia. Do gliny dodano bardzo dużą ilość grubego tłucznia kamiennego barwy białej, który podczas gładzenia wyszedł na powierzchnię, a w czasie suszenia i wypału utworzyła się wokół jego ziaren drobna siateczka spękań.

Naczynie to ujawniono w miejscu znalezienia skarbu, jednak co do tego, czy stanowiło jego pojemnik, można mieć wątpliwości. Z jednej strony nie należy wykluczyć, że w warunkach zaistniałej konieczności nagłego ukrycia kosztowności sięgnięto po takie naczynie jakie było pod ręką. W przypadku jednak szczególnych (w domyśle – „kultowych”) okoliczności deponowania, trudno sobie wyobrazić, że do tego celu wybrano brudny garnek kuchenny.

Nie można wykluczyć, że naczynie to odzwierciedla późną fazę garncarstwa ludności kultury trzcinieckiej w środkowym okresie epoki brązu (co by odpowiada-

ło datowaniu skarbu – por. dalej)⁴. Podobnie ukształtowane formy, zazwyczaj pozbawione ornamentu, posiadające skośnie ściętą, pogrubioną bądź niepogrubioną krawędź wylewu, podwyższony bark oraz dno o nie-

⁴ Podobne naczynia uznane zostały niegdyś za identyfikatory tzw. „fazy łódzkiej” – przejściowej, pomiędzy kulturą trzciniecką a łużycką (A. Gardawski 1971, s. 154), jednak obecnie pogląd ten, przynajmniej w odniesieniu do znalezisk podkarkowskich, bywa kwestionowany, a formom tym przypisywana jest starsza metryka (J. Górski 2006, s. 18-19). Warto także zwrócić uwagę na kuchennie/produkcyjną funkcję naczynia, którą sugerują ślady osmolenia i przywartej substancji, a także otwór w dnie. Garnek służył prawdopodobnie tym samym celom, co naczynia znalezione w „jamach produkcyjnych” na osadzie ludności kultury łużyckiej z III okresu epoki brązu w Trzcińcu, pow. opolski. Jedno z odkrytych tu naczyń miało także otwór wywiercony w dnie (ale od zewnątrz), a wewnętrzna powierzchnia charakteryzowała się ... *mocno przylegającą do skorupy substancją, która wydaje się być smołą lub dziegciem* (A. Gardawski 1954, s. 382, tabl. L: 1). Przez wieki, substancje te znajdowały szerokie zastosowanie w rozmaitych dziedzinach życia, np. do wypełniania szczelin w drewnie, leczenia pasożytniczych chorób skóry, smarowania kopyt zwierzęcych i wreszcie do praktykowania magii apotropaicznej (por. T. Klisz, P. Kowtowicz, A. Podgórski, D. Tereszczuk, P. Woliński 2003, s. 126).

Ryc. 2. Pogroszyn, pow. przysuski, stan. 1. Skarb ozdób brązowych oraz ułamek ceramiki. Fot. S. Sadowski.

Fig. 2. Pogroszyn, Przysucha district, site 1. A hoard of bronze ornaments and a pottery fragment. Photo by S. Sadowski.

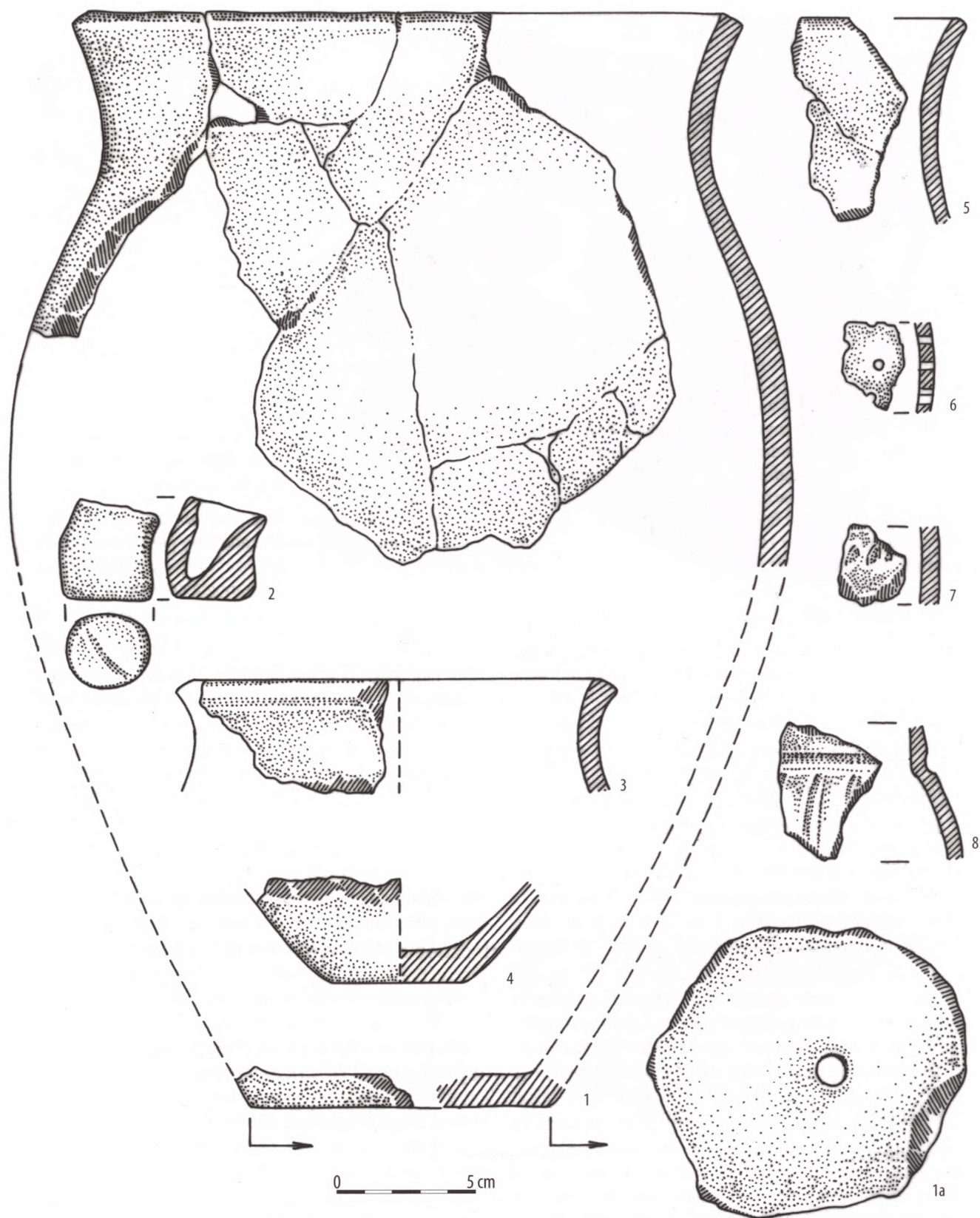
wielkiej średnicy, notujemy w tym czasie na rozległym terytorium Polski środkowej, środkowowschodniej, czy południowo-wschodniej (por. M. Gąsior 1975, s. 112; J. M. Ścibior, J. Ścibior 1990, s. 113; H. Taras 1995; 1997; M. Florek, H. Taras 2003, s. 39n; E. Kłosińska, M. Piotrowski 2005, s. 386-387; S. Czopek 2006, s. 79n; J. Niedźwiedź, H. Taras 2006, s. 102n). Wśród pozostałej ceramiki na uwagę zasługują rozmaicie ukształtowane brzegi (ryc. 3: 3, 5; 4: 1, 3, 4), ułamki brzuśców pokryte słabo czytelnym ornamentem rytm i odciskaniem lub z dziurkami przebitymi na wylot (ryc. 3: 6-8), a także dno o małej średnicy (ryc. 3: 4). Ogólne cechy morfologii, technologii oraz zdobnictwa tych drobnych ułamków pozwalają je przypisać zarówno do starszego jak i środkowego okresu epoki brązu. Ciekawostką w tym mało zróżnicowanym zbiorze jest miniaturowe naczynie wykonane z jednego kawałka gliny, z odciskiem trawy na dnie, a wewnątrz z odciskiem całego palca osoby, która je wykonała (ryc. 3: 2). Ze względu na niewielką ilość i rozdrobnienie, przedstawiona tu ceramika nie może stanowić reprezentacji przy próbie datowania stanowiska 1 w Pogroszynie. Źródła, którymi dysponujemy, pozwalają jedynie wstępnie stwierdzić, że osada ta zamieszkiwana była przez ludność kultury trzcinieckiej i funkcjonowała w starszym i środkowym okresie epoki brązu.

Skarb z Pogroszyna jest garniturem ozdób ciała i stroju. Znalazły się w nim 2 masywne bransole-

ty pasujące na nadgarstek szczupłej osoby, 4 ozdoby służące prawdopodobnie do przyozdabiania włosów, 5 elementów segmentowego diademu lub innej ozdoby stroju, a także 32 fragmenty segmentowego naszyjnika. Wydaje się, że z racji rozmiarów i asortymentu zespół ten jest typowym garniturem kobiecym.

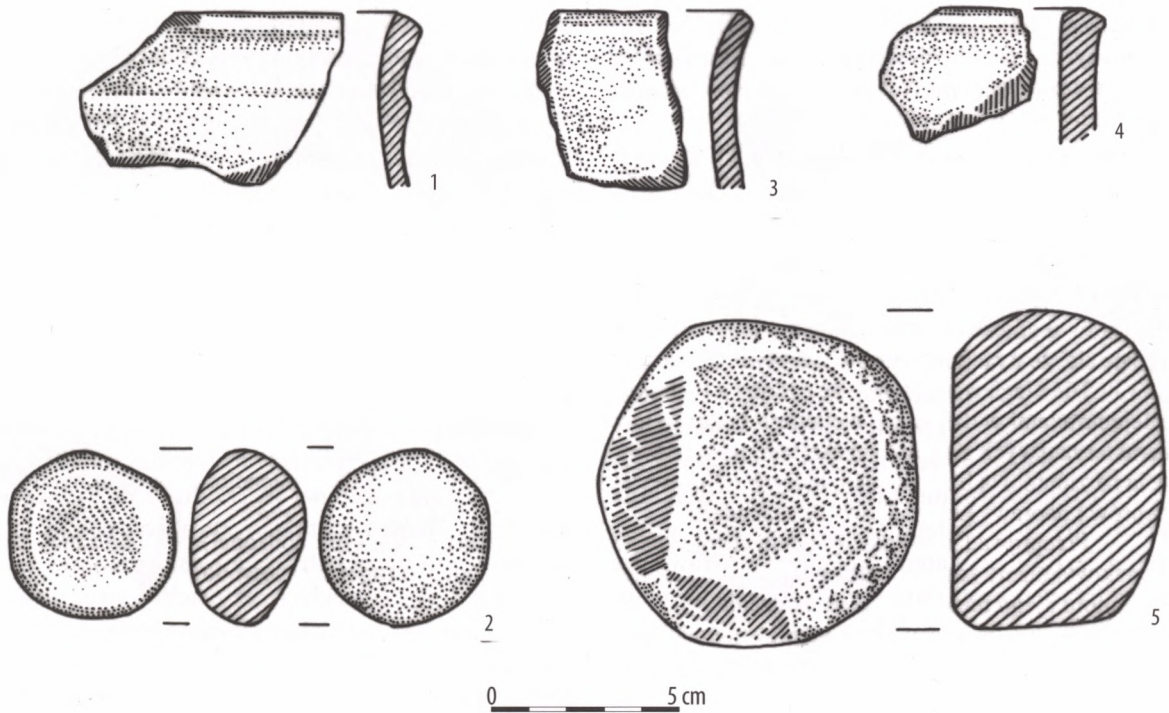
Opis zabytków

Uszkodzona (przełamana) bransoleta otwarta ze stopkowatymi zakończeniami ramion, wykonana z pustej w środku sztabki, uformowanej w przekroju w kształcie litery „D” (ryc. 6: 1; 8: 1, 2). Maksymalna średnica wewnętrzna – 6 cm, zewnętrzna – 8,4 cm. Wymiary sztabki w miejscu najgrubszym – 1,7 x 2,4 cm oraz najcieńszym – 1,0 x 1,4 cm. Światło między stopkami wynosi 2,4 cm. Nie są one ułożone dokładnie naprzeciwko siebie. Ich wymiary wynoszą – 1,9 x 1,4 cm oraz 2,0 x 1,5 cm. Waga bransolety – 187,2 g. Powierzchnię zewnętrzną sztabki pokrywa gęsta, głęboko ryty ornament naprzemianległych linii, rozmieszczonych w następującej konfiguracji: grupa linii poprzecznych, pionowe kreseczki, grupa linii poprzecznych, zaplatane trójkąty, grupa linii porzeczných, itd. W najgrubszym miejscu bransolety widoczne są ślady wycinania, napraw metalurgicznych, uzupełniania ubytków. Na powierzchni okazy widnieją rzadkie tylko wykwyty pa-

Ryc. 3. Pogroszyn, pow. przysucki, stan. 1. Wyroby z gliny: 1, 1a – naczynie z miejsca odkrycia skarbu; 2 – miniaturowe naczynie; 3-8 – ułamki ceramiki z powierzchni osady. Rys. E. M. Kłosińska, przerys T. Demidziuk.

Fig. 3. Pogroszyn, Przysucha district, site 1. Clay artefacts: 1, 1a – vessel from the place where the hoard was found; 2 – miniature vessel; 3-8 – pottery sherds from the surface of the settlement. Drawn by E. M. Kłosińska, re-drawn by T. Demidziuk.

Ryc. 4. Pogroszyn, pow. przysuski, stan. 1. Materiały z obiektów: 1 – ułamek ceramiki z jamy 2; 2 – otoczek kamienny z jamy 1; 3-5 – ułamki ceramiki i rozcieracz kamienny z jamy 3. Rys. E. M. Kłosińska, przerys T. Demidziuk.

Fig. 4. Pogroszyn, Przysucha district, site 1. Material from the features: 1 – pottery sherd from pit 2; 2 – stone pebble from pit 1; 3-5 – pottery sherds and stone grinder from pit 3. Drawn by E. M. Kłosińska, re-drawn by T. Demidziuk.

Ryc. 5. Pogroszyn, pow. przysuski, stan. 1. Dno naczynia ze śladami niezidentyfikowanej substancji: 1a – widok od wewnątrz; 1b – widok od zewnątrz. Fot. S. Sadowski.

Fig. 5. Pogroszyn, Przysucha district, site 1. Vessel bottom with traces of an unidentified substance: 1a – view from the inside; 1b – view from the outside. Photo by S. Sadowski.

tyny żłośliwej. Jedno ramię bransolety zostało utracone, wewnątrz jest ono wypełnione ciemnoszarym piaskiem. Grubość ścianki w tym przekroju wynosi 0,2 cm.

Bransoleta otwarta ze stopkowatymi zakończeniami ramion, wykonana z pustej w środku sztabki, uformowanej w przekroju w kształcie litery „D” (ryc. 6: 2; 8: 3, 4). Maksymalna średnica wewnętrzna – 5,9 cm, zewnętrzna – 8,4 cm. Wymiary sztabki w miejscu najgrubszym – 1,9 x 2,4 cm i najcieńszym – 0,9 x 1,4 cm. Światło między stopkami wynosi 2,5 cm. Nie są one ułożone dokładnie naprzeciwko siebie. Wymiary stoppek – 1,8 x 1,2 cm oraz 1,9 x 1,2 cm. Waga bransolety – 187,7 g. Powierzchnię zewnętrzną sztabki pokrywa gęsta, głęboko ryty ornament naprzemianległych linii, rozmieszczonych w następującej konfiguracji: grupa linii poprzecznych, zaplatane trójkąty, itd. Krawędzie stoppek ozdobiono krótkimi kreseczkami. W najgrubszym miejscu bransolety widoczne są ślady napraw metalurgicznych: wycinania, uzupełniania ubytków i przyklejania. Ozdobę pokrywa nierównomiernie cienka warstwa patyny żłośliwej, której miejscami brak.

Ozdoba spiralna, 10-zwojowa, wykonana z drutu o przekroju okrągłym, grubości 0,15 cm, zakończona dwiema tarczkami spiralnymi o 4- i 1-zwoju (ryc. 6: 3; 9: 1). Większa z tarczek jest lekko zagięta do środka pod kątem ok. 40°. Średnica ozdoby – od 1,8 do 2 cm. Waga zabytku – 16,7 g. Na powierzchni wykwyty patyny żłośliwej.

Ozdoba spiralna, 10-zwojowa, wykonana z drutu o przekroju okrągłym, grubości od 0,1 do 0,2 cm. Jedno z zakończeń zostało zaopatrzone w 4-zwojową tarczkę spiralną, a drugie zaopatrzone (ryc. 6: 4; 9: 2). Tarczkę intencjonalnie zgięto pod kątem ok. 30°. Średnica ozdoby – od 1,9 do 2 cm. Waga zabytku – 18 g. Na całej niemal powierzchni warstwa patyny żłośliwej.

Ozdoba spiralna, 10-zwojowa, wykonana z drutu o przekroju okrągłym, grubości 0,1 do 0,15 cm, zakończona dwiema tarczkami spiralnymi o 5- i 1,5 zwoju (ryc. 6: 5; 9: 4). Średnica ozdoby – od 1,7 do 2 cm. Waga zabytku – 16,1 g. Na całej niemal powierzchni wykwyty patyny żłośliwej.

Ozdoba spiralna, 10-zwojowa, wykonana z drutu o przekroju okrągłym, grubości 0,1-0,15 cm, zakończona dwiema tarczkami spiralnymi o 4 i 2 zwojach (ryc. 6: 6; 9: 3). Większa z tarczek jest zagięta do środka pod kątem ok. 50°. Średnica ozdoby – 2 cm. Waga zabytku – 17,6 g. Na powierzchni wykwyty patyny żłośliwej.

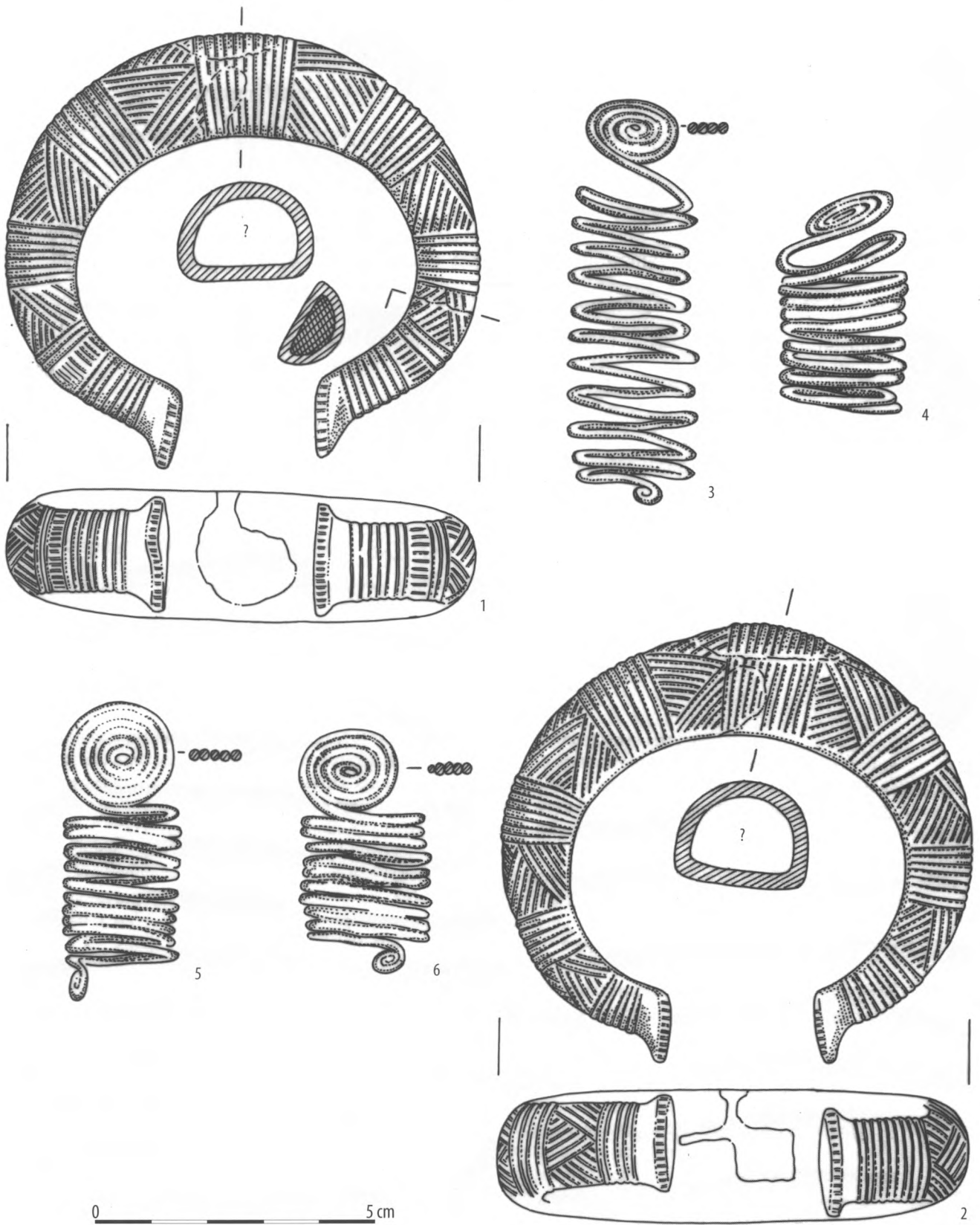
Tarczka o kształcie zbliżonym do okrągłego, lekko wypukła – na czubku spłaszczona (średnica spłaszcze-

nia – 1 cm), zaopatrzona od spodu w dość masywne uszko, wykonane z pręta o przekroju okrągłym. Brzegi tarczki nierówne, symetrycznie popękane i lekko wypłaszczone (ryc. 7: 1; 10: 1). Ozdoba wykonana została z blachy o grubości 0,05 cm przy brzegach, a przy uszku dochodzącej do 0,1-0,11 cm. Średnica tarczki – 3,0 x 2,9 cm, wysokość bez uszka – około 0,3 cm, z uszkiem – 0,7 cm. Światło uszka – 0,25 cm, grubość jego pręta – 0,19 cm. Waga zabytku – 5,2 g. Na powierzchni frontowej widoczne wykwyty patyny żłośliwej, spód tarczki pokrywa cienka, ciągła warstwa podobnej patyny.

Tarczka o kształcie zbliżonym do owalu, lekko wypukła – na czubku spłaszczona (średnica spłaszczenia – 1,3 cm), zaopatrzona od spodu w dość masywne uszko, wykonane z pręta o przekroju okrągłym. Uszko zamocowano niesymetrycznie w stosunku do środka tarczki. Po przeciwległych stronach krawędzi tarczki widać ślady uszkodzenia i nieznacznego wypłaszczenia (ryc. 7: 2; 10: 2). Ozdoba wykonana została z blachy o grubości 0,05 cm przy brzegach, a przy uszku dochodzącej do 0,1-0,11 cm. Średnica tarczki – 3,01 x 2,8 cm, wysokość bez uszka – około 0,2 cm, z uszkiem – 0,5 cm. Światło uszka – 0,2 cm, grubość jego pręta – 0,2 cm. Waga zabytku – 5,2 g. Powierzchnia frontowa tarczki pozbawiona patyny, a od wewnątrz zabytek jest pokryty cienką warstwą jasnozielonej patyny żłośliwej.

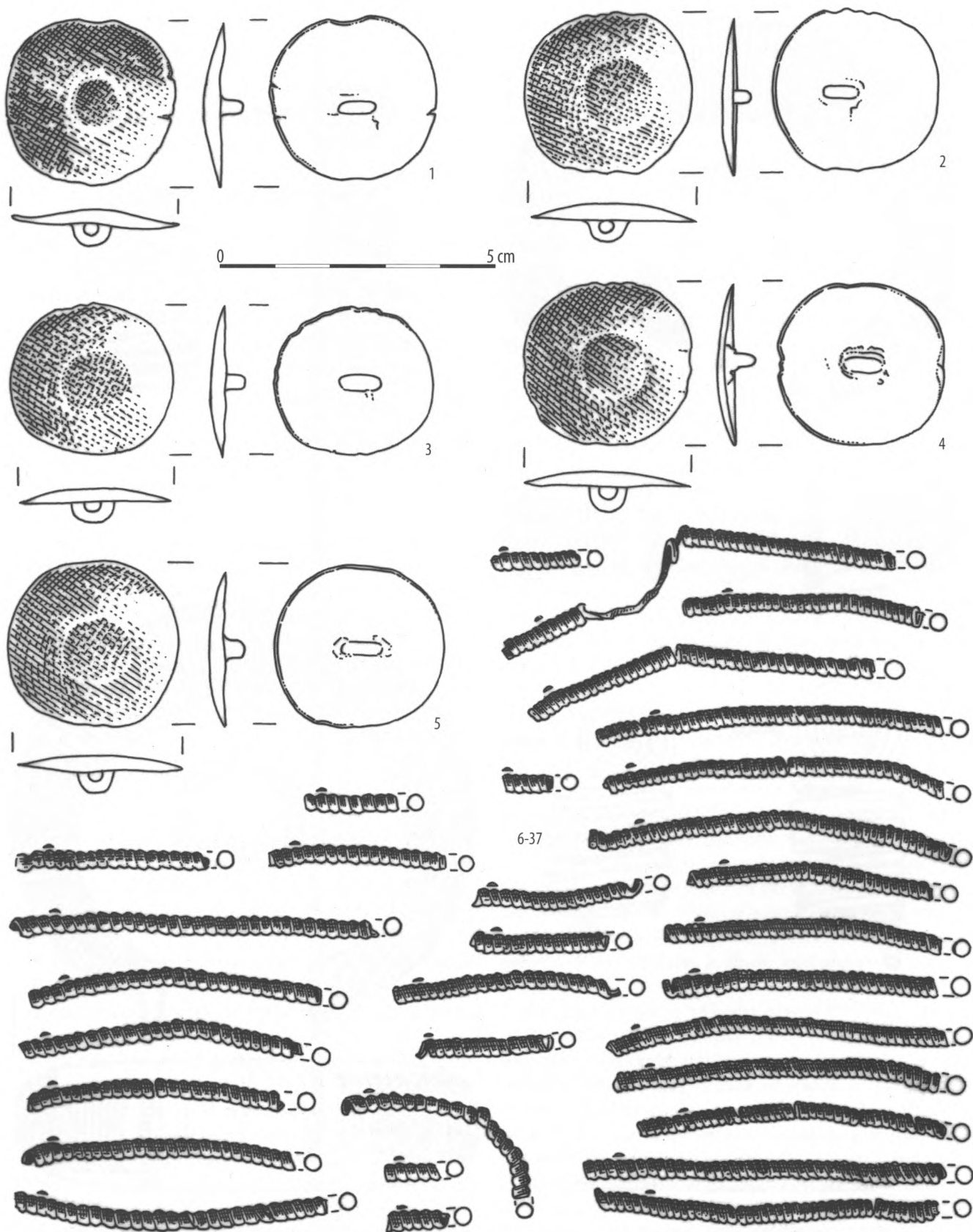
Tarczka o kształcie owalnym, lekko wypukła – na czubku spłaszczona (średnica spłaszczenia – 1,0 x 1,1 cm), zaopatrzona od spodu w dość masywne uszko, wykonane z pręta o przekroju okrągłym. W dwóch miejscach, po przeciwległych stronach tarczki, brzegi zabytku są nieznacznie uszkodzone, popękane (ryc. 7: 3; 10: 3). Ozdoba wykonana została z blachy o grubości 0,05 cm przy brzegach, a przy uszku dochodzącej do 0,1-0,11 cm. Średnica tarczki – 2,9 x 2,6 cm, wysokość bez uszka – 0,2 cm, z uszkiem – 0,6 cm. Światło uszka – 0,3 cm, grubość jego pręta – 0,2 cm. Waga zabytku – 5,6 g. Na powierzchniach frontowej i spodniej pojedyncze wykwyty patyny żłośliwej.

Tarczka o kształcie zbliżonym do okrągłego, lekko wypukła – na czubku spłaszczona (średnica spłaszczenia – 1,2 cm), zaopatrzona od spodu w masywne uszko, wykonane z pręta o przekroju okrągłym. Brzegi tarczki noszą ślady spękań, szczególnie w dwóch przeciwległych miejscach, gdzie dodatkowo znajdują się wyraźne wypłaszczenia (ryc. 7: 4; 10: 4). Ozdoba wykonana została z blachy o grubości 0,05 cm przy brzegach, a przy uszku dochodzącej do 0,1-0,11 cm. Średnica tarczki – 2,8 x 3 cm, wysokość bez uszka – 0,25 cm, z uszkiem – 0,7 cm. Światło uszka – 0,3 cm, grubość jego pręta – 0,15-0,25 cm. Waga zabytku –

Ryc. 6. Pogroszyn, pow. przysuski, stan. 1. Skarb ozdób brązowych: 1, 2 – bransolety; 3-6 – spiralne uchwyty do włosów. Rys. E. M. Kłosińska, przerys T. Demidziuk.

Fig. 6. Pogroszyn, Przysucha district, site 1. A hoard of bronze ornaments: 1, 2 – bracelets; 3-6 – spiral hair grips. Drawn by E. M. Kłosińska, re-drawn by T. Demidziuk.

Ryc. 7. Pogroszyn, pow. przysuski, stan. 1. Skarb ozdób brązowych: 1-5 – tarczki; 6-37 – rurkowane spiralne paciorki. Rys. E. M. Kłosińska, przerys T. Demidziuk.

Fig. 7. Pogroszyn, Przysucha district, site 1. A hoard of bronze ornaments: 1-5 – plates; 6-37 – hollow spiral beads. Drawn by E. M. Kłosińska, re-drawn by T. Demidziuk.

5,4 g. Na powierzchni frontowej patyna usunięta mechanicznie, od spodu widoczne są ślady tarcia i resztki patyny złośliwej o jaskrawozielonej barwie.

Tarczka o kształcie zbliżonym do okrągłego, lekko wypukła – na czubku spłaszczona (średnica spłaszczenia – 1,4 cm), zaopatrzona od spodu w masywne uszko wykonane z pręta o przekroju okrągłym. Brzegi tarczki nie są uszkodzone, lecz w dwóch miejscach symetrycznie wypłaszczone, a nawet jakby podgięte pod spód (ryc. 7: 5; 10: 5). Ozdoba wykonana została z blachy o grubości 0,05 cm przy brzegach, a przy uszku dochodzącej do 0,1-0,11 cm. Średnica tarczki – 3,0 x 2,9 cm, wysokość bez uszka – 0,3 cm, z uszkiem – 0,6 cm. Światło uszka – 0,2 cm, grubość jego pręta – 0,2 cm. Waga zabytku – 5,2 g. Przedmiot jest obustronnie pokryty wykwitami patyny złośliwej.

Spiralne paciorki rurkowate (31 sztuk) wykonane z płasko-wypukłej taśmy, skręconej bardzo ściśle (ryc. 7: 6-37; 11). Szerokość taśmy – od 0,1 do 0,2 cm, średnica rurki – od 0,2 do 0,3 cm. Na powierzchni taśmy widoczne są podłużne rysy. Paciorki są zróżnicowane pod względem długości (od 0,9 do 6,5 cm) oraz wagi (od 0,1 do 1,8 g). Na powierzchni niektórych paciorków znajdują się wykwyty patyny złośliwej.

Analiza

Nie ulega wątpliwości, że ozdoby z Pogroszyna są dziełem wytwórcy dysponującego wysokimi umiejętnościami w dziedzinie metalurgii brązu. Widać to chociażby na przykładzie wyrobów spiralnych, charakteryzujących się równym skretem, ilością zwojów i zbliżonymi proporcjami. Cienką taśmę czy też drut, wyciągnięte wcześniej w drewnianych urządzeniach (por. A. Gardawski 1979, s. 275), owijano wokół ujednoczonych pod względem wielkości „szablonów” (drewniane, brązowe pręty?), a spiralne tarczki ozdób wielozwojowych były wykonywane zapewne podobnymi technikami, jak to czyniono w przypadku tarczek naramienników (por. W. Blajer 1985, s. 218-220, ryc. 1-3).

Wydaje się, iż lite tarczki uzyskiwano metodą wielokierunkowego lub współśrodkowego rozkuwania, grubszego i prawdopodobnie okrągłego kawałka blachy, na charakterystycznie wyprofilowanej podkładce/kowadle (?). Takich działań dowodzi zmniejszająca się grubość tarczek bliżej ich krawędzi, a także okrągłe wypłaszczenia, widoczne na powierzchniach frontowych. Ślady kucia są wyraźnie widoczne na spodniej stronie okazu ze zdartą mechanicznie patyną, relikty której zachowały się w miejscach uderzeń (ryc. 10: 4). Warto również zauważyć, że proces rozkuwania tarczek mógł się odbywać ruchem kolistym, o czym być

może świadczyć współśrodkowo przebiegające zagłębienia, które obecnie wypełnione są grubszą warstwą patyny (ryc. 10: 2, 5). Uszka były mocowane po uformowaniu tarczek. Można przypuszczać, że rozgrzany pręt był przylepiany do tarczki, a dalsza obróbka odbywała się na zimno. Odzwierciedlają to naddatki brązu (często ostrokrawędziste) przy przyczepach uszek. Na brzegach tarczek widoczne są ponadto charakterystyczne, naprzeciwległe wypłaszczenia i ubytki. Szczególnie dobrze obserwować można to na okazie z usuniętą patyną (ryc. 10: 4) i raczej nie są to uszkodzenia użytkowe, lecz ślady stosowania przez wytwórcę jakichś narzędzi (kleszczy, uchwytów – ?).

Najwięcej kontrowersji wzbudza technika wykonania masywnych, otwartych bransolet ze stopkowatymi zakończeniami. Wydaje się, że wlew przebiegał poprzez stopki, tak jak to zaobserwowano w przypadku zbliżonych form bransolet, u których zachowały się nadlewy (J. Kostrzewski 1953, s. 185, ryc. 12-14). Na stopkach jednej z bransolet z Pogroszyna (uszkodzonej), widać delikatne, wielokierunkowe rysy, które stanowią ślady po usuwaniu nadlewów.

Aby zaoszczędzić metal i obniżyć wagę, bransolety odlano na rdzeniach z niewiadomego surowca (gliny?), w celu usunięcia których wykonane zostały otwory na wewnętrznych powierzchniach tych ozdób, pośrodku korpusów (ryc. 6: 1, 2; 12: 1a, 2a). Były one wycinane mechanicznie, albo z zastosowaniem innej techniki, np. na rdzeniu umieszczono wypukłość, której nie zalewano brązem. Za mechanicznym wycięciem otworów bardziej jednak przemawia prostokątny kształt jednego z nich, ostre brzegi, a także widniejące w pobliżu ślady uderzeń i wycinania (ryc. 6: 2; 12: 1a). Można przypuszczać, że było to dla metalurga trudne zadanie, gdyż użycie narzędzi we wskazanym miejscu wymagało unieruchomienia bransolet w jakimś uchwycie. Reliktem takich zabiegów mogą być słabo rysujące się poprzeczne zagłębienia po wewnętrznej stronie ramienia jednej z bransolet. Nie było łatwo operować narzędziem metalurgicznym (dłutem?, pilnikiem?) na tak małej powierzchni, pomiędzy ramionami ozdoby. Stąd zapewne pojawiły się podłużne, niezamierzone (?) przebicia w pobliżu właściwych otworów (ryc. 6: 1, 2; 12: 1a, 2a), a w trakcie uderzeń mogły też odpaść kawałki ścianek po przeciwległej, zewnętrznej stronie ozdób (ryc. 6: 1, 2; 12: 1b, 2b).

Wszelkie ubytki zostały naprawione – ukruszone fragmenty przylepione, a otwory zasklepione. Zdjęcia rentgenowskie bransolet wykazały⁵, że pomiędzy

⁵ Zdjęcia rentgenowskie wykonane zostały przez mgr. inż. Władysława Wekera z Działu Konserwacji Muzealiów Państwowego Muzeum Archeologicznego w Warszawie.

Ryc. 8. Pogroszyn, pow. przysuski, stan. 1. Bransolety: 1a, 1b – egzemplarz uszkodzony; 2a, 2b – egzemplarz zachowany w całości. Fot. S. Sadowski.

Fig. 8. Pogroszyn, Przysucha district, site 1. Bracelets: 1a, 1b – damaged specimen; 2a, 2b – undamaged specimen. Photo by S. Sadowski.

Ryc. 9. Pogroszyn, pow. przysucki, stan. 1. Ozdoby wielozwojowe z tarczki spiralnymi. Fot. S. Sadowski.

Fig. 9. Pogroszyn, Przysucha district, site 1. Coiled ornaments with spiral plates. Photo by S. Sadowski.

intencjonalnie wykonanymi otworami, a przypadkowo powstałymi ubytkami znajduje się metalowy czop, kształtem przypominający nieco podwójny nit (nap). Jego trzon jest zadziwiająco regularny, ma proste ścianki i okrągły przekrój (ryc. 13: 1-4), co prowadzi do przypuszczenia, że metal został wlany do jakiegoś wydłużonego, cylindrycznie uformowanego otworu. Od strony technicznej zatem, sposób uzupełniania ubytków przedstawia się zagadkowo, wydaje się bowiem, że po usunięciu rdzenia metalurgicznego i opróżnieniu wnętrza bransolety, metal powinien był zastygnąć inaczej (nie tak regularnie).

Gęsty, głęboko ryty ornament został naniesiony dopiero po uzupełnieniu ubytków. Widać to wyraźnie na niektórych miejscach zespołów, gdzie żłobki uległy nieznacznemu „zwichrowaniu”. Bez wątplenia, tak precyzyjnego zdobienia nie udałoby się wykonać bez uprzedniego „szkicu” na powierzchniach bransolet. Sądzi się, że w metalurgii epoki brązu nanoszenie linii wzorcowych na zdobione przedmioty stanowiło normę (A. Gardawski, K. Wesołowski 1956, s. 73; W. Blajer 1985, s. 221). Jednak mimo to, wytwórcy nie udało się wykonać analogicznego ornamentu na obu ozdobach, a różnice dotyczą zdobienia ramion (por. wyżej; ryc. 6: 1, 2).

Obie bransolety noszą bardzo nikłe ślady uszkodzeń, wynikających najpewniej z długotrwałego użytkowania. Wytarcia zaobserwowano przede wszystkim na krawędziach stopek, a także w niektórych miejscach na brzegu kabłąka. Dużą jednak część powierzchni

Tabela 1. Skład chemiczny brązu użytego do wyrobu jednej z bransolet (uszkodzonej).

Table 1. Chemical composition of the bronze bracelet (damaged).

Pierwiastki główne	Wynik [%]
Cu	91,8 ± 4,59
Sn	4,52 ± 0,22
Pb	0,06 ± 0,003
Sb	1,31 ± 0,06
Pierwiastki śladowe	Wynik [mg/kg]
As	324 ± 16
Zn	14,2 ± 0,7

tych ozdób pokrywa patyna, pod warstwą której takie ślady są nieuchwytnie.

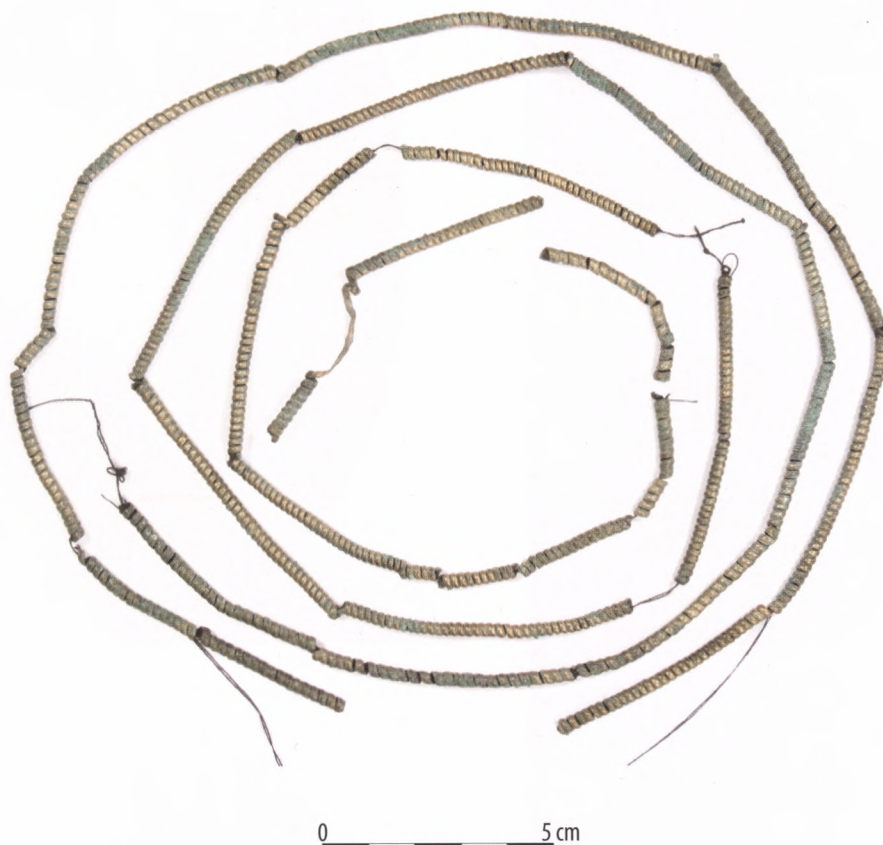
Z przeprowadzonej analizy składu chemicznego stopu jednej z bransolet (uszkodzonej) wynika (tab. 1)⁶, że wykonana została z brązu o nieco zwiększonej, w stosunku do klasycznych proporcji, zawartości miedzi (Cu) oraz o zawartości cyny (Sn) nieco poniżej przeciętnej (około 4,5%). Prawdopodobnie

⁶ Analizę przeprowadził dr hab. Andrzej Komosa z Laboratorium Analitycznego Wydziału Chemii UMCS w Lublinie. Próbkę o wadze 0,0772 g pobrano z oderwanego ramienia bransolety, od wewnętrznej strony. Próbkę rozpuszczono w kwasie solnym, rozcieńczonym do 50 cm³ i przeanalizowano metodą atomowej spektroskopii absorpcyjnej.

Ryc. 10. Pogroszyn, pow. przysuski, stan. 1. Tarczki: A: 1-5 – awers; B: 1-5 – rewers. Fot. S. Sadowski.

Fig. 10. Pogroszyn, Przysucha district, site 1. Plates: A: 1-5 – obverse; B: 1-5 – reverse. Photo by S. Sadowski.

Ryc. 11. Pogroszyn, pow. przysuski, stan. 1. Kolia z rurkowatych spiralnych paciorków. Fot. S. Sadowski.

Fig. 11. Pogroszyn, Przysucha district, site 1. Necklace made from hollow spiral beads. Photo by S. Sadowski.

z tej przyczyny łatwiej wyrób poddawał się obróbce na zimno – zdobieniu i dłutowaniu (por. A. Gardawski, K. Wesołowski 1956, s. 67, 69). W stopie stwierdzono znaczną (ponad 1%) zawartość antymonu (Sb) oraz śladowe ilości ołowiu (Pb), arsenu (As) i cynku (Zn)⁷. Część z tych pierwiastków mogła stanowić naturalne zanieczyszczenie podstawowych części składowych stopu. Zwraca uwagę podwyższona zawartość antymonu (Sb) oraz obecność arsenu (As), co mogło wpłynąć na obniżenie wytrzymałości stopu (K. Wesołowski 1957, s. 82; Z. Hensel 1982, s. 157) i – jak się wydaje – tłumaczy kruchość bransolety, uszkodzenia powstałego podczas wydobywania rdzenia. Kruchość strukturę tego stopu zaobserwowano także w trakcie pobierania próbki i badań laboratoryjnych.

Para bransolet, to bez wątpienia najbardziej „wyraziste” zabytki analizowanego depozytu. Przy wstępnej ocenie przywodzą na myśl masywne ozdoby ze stop-

kowatymi zakończeniami znane ze skarbów z epoki brązu, wykonywane z litej sztaby o przekroju okrągłym czy w kształcie litery „D” i zdobione w rozmaity sposób. Wskazać tu można okazy ze starszego okresu epoki brązu w zespołach typu Grodnica, datowanych na fazę BrB₁ (Domacyno, pow. białogardzki, Grodnica, pow. gostyński, Łukowo, pow. świdwiński, Rosięcino, pow. kołobrzeski oraz Rudna, pow. pilski), skupiających się przede wszystkim na Pomorzu, a także w Wielkopolsce i na Kujawach (W. Blajer 1990, s. 53, tabl. XIX: 5-6; XXXVIII: 4-7; LVI: 6; XC: 1-3, 5-6; XCIII: 3-4). Przyjmuje się nawet pomorski rodowód tej formy (D. Ackermann-Grünwald 1987, s. 64-65). Bransolety z Pogroszyna nawiązują także do gęsto zdobionych okazów z końca starszego i ze środkowego okresu epoki brązu (BrC-HaA₁), które zdaniem niektórych badaczy, są charakterystyczne dla późnej fazy kultury przedłużyckiej – Miechowice, pow. wrocławski, albo już dla wczesnej fazy grupy tarnobrzesckiej – Wiśniowa, pow. ropczycko-sędziszowski (W. Blajer 1999, s. 61-62, tabl. 102: 3-4; 103: 1-2; 197: 2, 3). W składzie wymienionych wyżej zespołów brakuje

⁷ Cynk występuje częściej w stopach dopiero w późnym okresie epoki brązu (Z. Hensel 1985, s. 60).

1a

1b

2a

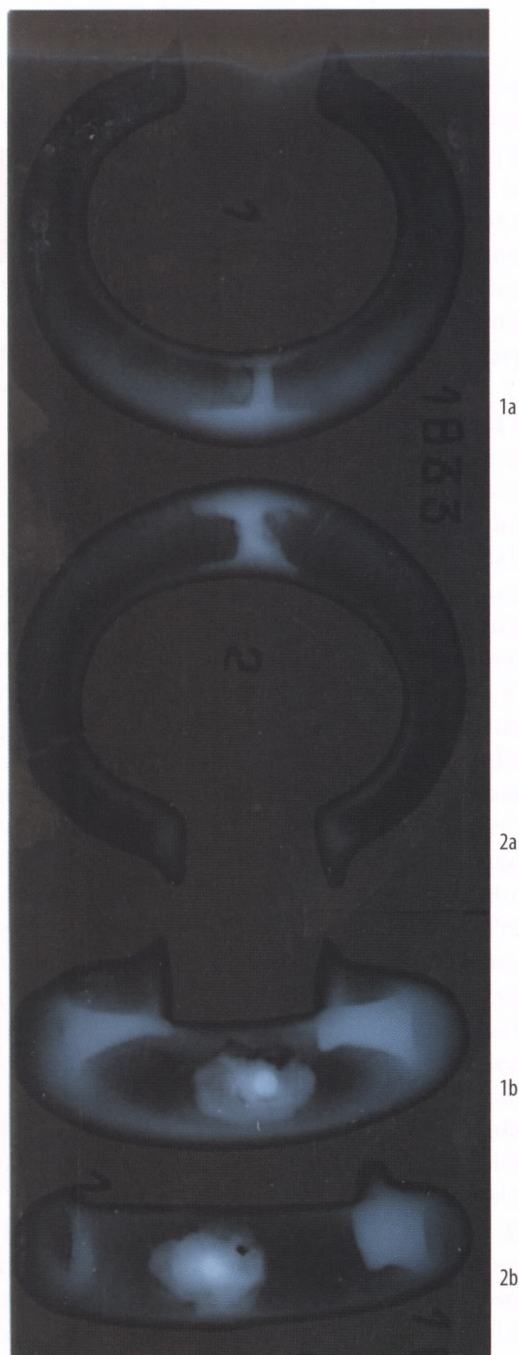
2b

Ryc. 12. Pogroszyn, pow. przysuski, stan. 1. Widok uszkodzeń i napraw na bransoletach. Fot. S. Sadowski.

Fig. 12. Pogroszyn, Przysucha district, site 1. View of damage and repairs on bracelets. Photo by S. Sadowski.

jednak dokładniejszych odniesień do analizowanych zabytków. W tym kontekście zwraca uwagę bransoleta z miejscowości Gruszka nad górnym Dniestrem, będąca składnikiem wieloelementowego skarbu wyrobów brązowych. Podkreślano nietypowy charakter tego zabytku: archaiczną formę i zdecydowanie młodszy ornament (K. Żurowski 1939, s. 214, tabl. III: 4). Jest ona bardzo zbliżony nie tylko pod względem formy, ale także ornamentu; ozdoby różnią się natomiast kształtem przekroju obręczy oraz techniką wykonania (są pełne). W świetle nowych studiów, depozyt z Gruszki może być datowany na fazę HaA₁, co odpowiada horyzontowi skarbow brązowych Kurd na Węgrzech, Łazy I na Ukrainie Zakarpackiej i Sieniawa w południowo-wschodniej Polsce (J. V. Kobał 2000, s. 22). Pewną wskazówką ułatwiającą datowanie omawianych bransolet jest ich ornament. Kombinacje poprzecznych linii i zaplatanych trójkątów spotyka się stosunkowo często na kabłąkach prostych bransolet z cieniejącymi końcami, występujących w zespołach kultury pilińskiej na Węgrzech (V. Furmánek 1977, tabl. XXIII: 13), a na Ukrainie Zakarpackiej w skarbach serii Kriva, datowanych na BrD (J. V. Kobał 2000, s. 18, 19). Zbliżony ornament wystąpił również na jednej z bransolet ze skarbu w Maćkówce, pow. przeworski (W. Blajer 1999, tabl. 90: 2), znalezisku grobowym z Grodziska Dolnego, pow. leżajski (K. Moskwa 1976, ryc. 20: ż) i odosobnionym złotym okazie z miejscowości Brzostek, pow. dębicki (G. Dmochowska-Orlińska 1991-1992, ryc. 1: a). Problematykę proveniencji, rozprzestrzenienia, atrybucji kulturowej oraz datowania tak zdobionych bransolet obszerniej omówił niedawno Wojciech Blajer (2003, s. 249). Te należące do wzornictwa ośrodków metalurgicznych Kotliny Karpackiej przedmioty, pojawiały się mianowicie w środowisku kultury pilińskiej, pól popielnicowych, Berkesz i przede wszystkim Gáva, a zatem przedział ich użytkowania jest szeroki: od BrD nawet po HaB₁ (z akcentem na HaA₁). O datowaniu bransolet z Pogroszyna zdecydować powinna ich „archaiczna” forma i wydaje się, że pochodzą one raczej z okresu BrD, niż z czasów późniejszych. Warto dodać, że był to okres oddziaływań kultury pilińskiej w południowo-wschodniej Polsce (por. T. Rodak 2003, s. 211).

Pozostałe przedmioty ze skarbu w Pogroszynie należą zasadniczo do ozdób pospolitych i w ramach epoki brązu trzeba je uznać za formy długotrwałe. W przypadku uchwytów do włosów zwraca uwagę pewna ich odrębność w stosunku do często występujących w Kotlinie Karpackiej wielozwojowych spiralek z symetrycznymi tarczkami spiralnymi (A. Mozsolics 1967, tabl. 59: 8; 1973, tabl. 10: 8, 9; 11: 547: 34, 35; V. Furmánek 1977, tabl. XXX: 7, 11; T. Kemenczei 1984,

Ryc. 13. Pogroszyn, pow. przysuski, stan. 1. Zdjęcia rentgenowskie bransolet brązowych. Fot. W. Weker.

Fig. 13. Pogroszyn, Przysucha district, site 1. X-rays of bronze bracelets. Photo by W. Weker.

tabl. XXX: 13; XLVI: 7-12, 18; XLVIII: 9, 10). Zabytki takie są charakterystyczne głównie dla faz BrB₁-BrD i występują w skarbach horyzontu Koszider i Ópályi, a w późniejszych odcinkach epoki brązu notowane są wyjątkowo (W. Blajer 1999, s. 92-93). Ozdoby pogroszyńskie charakteryzują się większą liczbą zwojów

Ryc. 14. Wizualizacja sposobu noszenia ozdób z Pogroszyna. Malowała T. Demidziuk (akwarela), koncepcja E. M. Kłosińska.

Fig. 14. Visualisation of the way the Pogroszyn ornaments were worn. Drawn by T. Demidziuk (watercolour), design by E. M. Kłosińska.

obręczy i asymetrycznymi tarczkami, w szczególnie sposób zagiętymi do środka. Te dwie ostatnie cechy przywodzą na myśl wzornictwo metalurgiczne kultury pilińskiej, np. asymetryczne naramienniki typu Salgótarján i szczególne zwyczaje panujące w tym środowisku – zaginanie tarczek do środka cylindrycznych bransolet spiralnych (por. V. Furmánek 1977, tabl. XXIV: 2, 3; T. Kemenczei 1984, tabl. LXVa: a/1; LXVIII: 1-4). W Polsce takie zabytki należą do rzadkich i pochodzą ze starszego i środkowego okresu epoki brązu (W. Blajer 1999, s. 92-93).

Tarczki, które w zespole z Pogroszyna charakteryzują się nie do końca okrągłym kształtem i spłaszczeniem czubka, porównać można do niektórych niezbyt licznych znalezisk ze starszego, bądź środkowego okresu epoki brązu na ziemiach polskich. Nie są to jednak odpowiedniki ściśle. Wypłaszczoną powierzchnią górną charakteryzowały się, np. tarczki z Nowego Łowicza, pow. drawski (W. Blajer 1999, tabl. 122: 1-4), a podobnie wymiary, profil i masywne uszka miały okazy ze skarbu w Żydowie, pow. pińczowski (W. Blajer 1999, tabl. 216: 7, 9-12). Egzemplarze podobnego pokroju notuje się również na południe od łuku Karpat, w zespołach datowanych na fazę BrC lub pierwszą połowę fazy BrD (M. Salaś 2005, tabl. 15: 157-160; 86: A9).

Spiralne skręty rurkowate, to pospolite elementy naszyjników segmentowych. Skręty z Pogroszyna wykonane zostały z wąskiej taśmy płasko-wypukłej, równej szerokości i zachowały się w odcinkach o zróżnicowanej długości. Na ziemiach polskich kolie złożone z takich paciorków wkładano do grobów i deponowano w skarbach we wczesnym, starszym i środkowym okresie epoki brązu. Warto wymienić depozyty, do których trafiły w wielkich ilościach (kilkadziesiąt, kilkaset ułamków): Jaworze Dolne, pow. dębicki, Błogocice, pow. proszowicki, Marcinkowice, pow. nowosądecki, Nowy Łowicz i Radymno, pow. jarosławski, Żydów (W. Blajer 1990, tabl. XLII; 1999, tabl. 9-11; 123; 94: 5-14; 148: 8; 214: 19-27; 215). Analogiczne ozdoby były także pospolitym, szeroko datowanym składnikiem zespołów w strefie zakarpackiej (A. Mozsolics 1967, tabl. 23: 18-37; 33: 45-56; 46: 11-19; 1973, tabl. 11: 20; 76: 11-16; T. Kemenczei 1984, tabl. XLVI: 24).

Podsumowanie

Skarb z Pogroszyna jest najprawdopodobniej zespołem ze starszej połowy środkowego okresu epoki brązu (BrD) i, jak można przypuszczać, został zakopany w czasie funkcjonowania na stanowisku 1 osady ludności kultury trzcinieckiej. Depozyt ten czasowo odpowiada niektórym skarbowi typu Dratów i Błogocice (por. W. Blajer 1999, s. 118-119). Prawdopodobnie nie zawierał importów, a przedmioty wykonano na miejscu⁸. Jaką rolę odegrały przy tym inspiracje zakarpackie, może kultury pilińskiej.

Wszystkie okazy ozdób pogroszyńskich noszą ślady uszkodzeń, ale część z nich mogła powstać w czasie użytkowania. Wojciech Twardowski przypuszczał (1996), że ozdoby te nosiła osoba szczupłej budowy, na co wskazywałyby zwłaszcza bransolety, mające niezwykle wąskie prześwity pomiędzy ramionami. Takiej możliwości nie można oczywiście wykluczyć, jednak szanse swobodnego zakładania i zdejmowania ich przez dorosłą kobietę, nawet bardzo szczupłą, były raczej nikłe. Na podobny problem zwracano już uwagę przy omawianiu bransolet ze skarbu w Zagłobie (dawny Dratów), uznając te przedmioty za biżuterię bardzo młodych osób, mającą kultowy charakter i – z racji wytarcia – użytkowaną przez wiele dziesięcioleci (A. Gardawski, K. Wesołowski 1956, s. 98). Rodzi się pytanie – jak młode mogły być to osoby? Próba założenia nieuszkodzonej bransolety z Pogroszyna na nadgarstek 12-letniej, bardzo szczupłej dziewczynki, zakończyła się niepowodzeniem. Ozdoba, choć nie bez trudności, „pasowała” dopiero na 6-letniego dziecko, które włożyło ją na rękę dopiero przez otwór w kabłąku. Można zatem przyjąć, że ozdoby takie zakładano bardzo młodym osobom – małym dzieciom, które rosły nie zdejmując ich, aż do osiągnięcia dorosłości (ryc. 14). Bransolety, razem z pozostałą biżuterią, mogły stanowić rodzaj wiana, manifestację zamożności rodziny, z której wywodziła się przyozdobiona osoba. Ze względu na to, że były puste w środku nie obciążały nadgarstków i były wygodne w noszeniu⁹, a przy bardzo szczupłych rękach można było nosić je na odzieży.

⁸ Wysokie umiejętności w dziedzinie przetwórstwa brązu zostały potwierdzone u miejscowej ludności na ziemiach polskich już od starszego okresu epoki brązu (J. Dąbrowski 2004, s. 118).

⁹ Potwierdza to pisząca te słowa, po „przymierzeniu” jednej z bransolet (uszkodzonej).

Literatura

- Ackermann-Grünwald Dorothee
1987 *Zur Herkunft, Verbreitung und Datierung von Bronzeringen mit Strichgruppen- und Dreieckverzierung*. W: Untersuchungen zur Bronzezeit. Marburg, s. 55-79. Kleine Schriften aus dem Vorgeschichtlichen Seminar – herausgegeben von der Philipps-Universität Marburg 22.
- Błajer Wojciech
1985 *Próba rekonstrukcji sposobu wykonywania brązowych naramienników z tarczami spiralnymi*. Głogowskie Zeszyty Naukowe 1, s. 217-235.
1990 *Skarby z wczesnej epoki brązu na ziemiach polskich*. Wrocław. Prace Komisji Archeologicznej / Polska Akademia Nauk. Oddział we Wrocławiu 28.
1999 *Skarby ze starszej i środkowej epoki brązu na ziemiach polskich*. Kraków. Prace Komisji Archeologicznej / Polska Akademia Nauk. Oddział w Krakowie 30.
2001 *Skarby przedmiotów metalowych z epoki brązu i wczesnej epoki żelaza na ziemiach polskich*. Kraków.
2003 *Datowanie i przynależność kulturowa skarbów brązowych i luźnych wyrobów metalowych z dorzecza Wisłoki*. W: Epoka brązu i wczesna epoka żelaza w Karpatach polskich. Materiały z konferencji, red. J. Gancarski. Krosno, s. 239-255.
- Cieślak-Kopyt Małgorzata, Micke Iwona, Skubicha Elżbieta, Twardowski Wojciech
2004 *Radomskie – alfabet wykopalisk. Przewodnik archeologiczny*. Radom.
- Czopek Sylwester
2006 *Rola kultury trzcinieckiej w genezie tzw. lużyckiego kręgu kulturowego (na przykładzie Polski południowo-wschodniej)*. W: Zmierzch kompleksu trzciniecko-komarowskiego. Kształtowanie się nowej rzeczywistości kulturowej w środkowej i młodszej epoce brązu, red. H. Taras. Lublin, s. 79-88. Lubelskie Materiały Archeologiczne 14.
- Dmochowska-Orlińska Grażyna
1991-1992 *Złote przedmioty ze zbiorów Państwowego Muzeum Archeologicznego w Warszawie*. Wiadomości Archeologiczne 52: 1, s. 51-53.
- Florek Marek, Taras Halina
2003 *Dacharzóv. Cmentarzysko kultury trzcinieckiej*. Lublin.
- Furmánek Václav
1977 *Pilinyer Kultur*. Slovenská archeológia 25, s. 251-370.
- Gardawski Aleksander
1954 *Wyniki prac wykopaliskowych przeprowadzonych w 1952 roku w miejscowości Trzciniec, pow. Puławy*. Wiadomości Archeologiczne 20: 4, s. 369-397.
1971 *Zagadnienia fazy łódzkiej. (Prześciowej fazy między kulturą trzciniecką a wschodnią kulturą lużycką)*. Archeologia Polski 16: 1-2, s. 151-165.
1979 *Zagadnienia wytwórczości*. W: Od środkowej epoki brązu do środkowego okresu lateńskiego, red. J. Dąbrowski, Z. Rajewski. Wrocław, s. 257-278. Prähistoria Ziem Polskich. Tom 4.
- Gardawski Aleksander, Wesołowski Kornel
1956 *Zagadnienia metalurgii kultury trzcinieckiej w świetle „skarbów” brązowych z Dratowa, pow. Puławy i Rawy Mazowieckiej*. Materiały Starożytne 1, s. 59-99.
- Gąsior Marcin
1975 *Kultura trzciniecka w Polsce środkowej*. Prace i Materiały Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi. Seria archeologiczna 22, s. 101-120.
- Górski Jacek
2006 *Uwagi o możliwościach wydzielenia trzciniecko-lużyckich faz przejściowych*. W: Zmierzch kompleksu trzciniecko-komarowskiego. Kształtowanie się nowej rzeczywistości kulturowej w środkowej i młodszej epoce brązu, red. H. Taras. Lublin, s. 17-24. Lubelskie Materiały Archeologiczne 14.
- Hensel Zdzisław
1982 *Technologia odlewnictwa brązu na podstawie znalezisk w Grzybiakach, woj. legnickie (opracowanie wstępne)*. Pamiętnik Muzeum Miedzi 1, s. 157-165.
1985 *Rola badań metaloznawczych w opracowaniu materiałów archeologicznych*. Głogowskie Zeszyty Naukowe 1, s. 55-64.
- Kemenczei Tibor
1984 *Die Spätbronzezeit Nordostungarns*. Budapest.
- Klisz Tomasz, Kotowicz Piotr, Podgórski Adrian, Tereszczuk Daniel, Woliński Paweł
2003 *Piekielny sekret Grobelek*. Z Otchłani Wieków 58: 1-4, s. 123-126.
- Kłosińska Elżbieta, Piotrowski Marcin
2005 *Wstępne wyniki badań wykopaliskowych na wielokulturowym stanowisku 54 w Perespie, gm. Tyśzowce, w sezonach 2003-2004*. Materiały i Sprawozdania Rzeszowskiego Ośrodka Archeologicznego 26, s. 385-404.
- Kobał Josip V.
2000 *Bronzezeitliche Depotfunde aus Transkarpatien (Ukraine)*. Stuttgart. Prähistorische Bronzefunde 20: 4.
- Kostrzewski Józef
1953 *Wytwórczość metalurgiczna w Polsce od neolitu do wczesnego okresu żelaznego*. Przegląd Archeologiczny 9 (1951-1952), s. 177-211.
- Moskwa Kazimierz
1976 *Kultura lużycka w południowo-wschodniej Polsce*. Rzeszów.
- Mozsolics Amália
1967 *Bronzefunde des Karpatenbeckens. Depotfundhorizonte von Hajdúsámson und Kosziderpadlás*. Budapest.
- Niedźwiedź Józef, Taras Halina
2006 *Schylek kultury trzcinieckiej i początki kultury lużyckiej we wschodniej Lubelszczyźnie*. W: Zmierzch kompleksu trzciniecko-komarowskiego. Kształtowanie się nowej rzeczywistości kul-

- turowej w środkowej i młodszej epoce brązu, red. H. Taras. Lublin, s. 91-108. Lubelskie Materiały Archeologiczne 14.
- Rodał Tomasz
2003 *Grób kultury pilińskiej ze stanowiska 1 w Chelmie, pow. Bochnia*. W: Epoka brązu i wczesna epoka żelaza w Karpatach polskich. Materiały z konferencji, red. J. Gancarski. Krosno, s. 205-213.
- Salaš Milan
2005 *Bronzové depoty střední až pozdní doby bronzové na Moravě a ve Slezsku I, II*. Brno.
- Ścibior Jolanta M., Ścibior Józef
1990 *Obiekt schyłkowej (łódzkiej) fazy kultury trzcinieckiej w Dwikozach, woj. Tarnobrzeg*. Sprawozdania Archeologiczne 41, s. 95-123.
- Taras Halina
1995 *Kultura trzciniecka w międzyrzeczu Wisły, Bugu i Sanu*. Lublin.
1997 *Schylek kultury trzcinieckiej na Lubelszczyźnie w świetle dotychczasowych badań*. Archeologia Polski Środkowowschodniej 2, s. 368-375.
- Twardowski Wojciech
1996 *Skarb szczupłej nieznajomej*. Dziennik Radomski nr 163, z dnia 23-25.08, s. 6.
2000 *W głąb pradziejów*. W: Radomskie Wędrówki Regionalne. Przewodnik edukacji regionalnej, red. J. Pulsar. Radom, s. 11-19.
- Wesołowski Kornel
1957 *Metaloznawstwo*. Tom 3. Warszawa.
- Żurowski Kazimierz
1939 *Skarb brązowy z Gruszki, pow. tłumacki*. Przegląd Archeologiczny 6 (1937-1939), s. 204-221.

A hoard of bronze ornaments from the middle period of the Bronze Age found in Pogroszyn, Przysucha district, site 1

/summary/

At the end of the 20th century in the sand mine and a fallow in the village of Pogroszyn, community of Wieniawa, Mazovian voivodship several interesting finds were made. In 1994, 3 boys found a hoard of bronze ornaments, which in now part of Jacek Malczewski Museum's collection in Radom. Subsequent inspections on site 1 uncovered a settlement of the Trzciniec culture, the presence of a cultural layer, clusters of pottery and 3 pits, found in the profile of the sand mine. The exact place where the hoard was located also yielded large fragments of an S-shaped, thick-walled vessel with a flaring rim and a hole in the small-sized bottom. Both the internal and external surface had some traces of burning and remains of an unidentified substance, possibly wood tar. The vessel may represent the late phase of pottery of the Trzciniec culture in the middle period of the Bronze Age. One of the most interesting finds here is a miniature vessel made from one piece of clay, with an impression of grass on the bottom and a fingerprint of the person who made it inside.

The Pogroszyn hoard is a set of ornaments for body and clothes. It includes 2 massive bracelets made for a person with slim wrists, 4 ornaments probably to be worn in the hair, 5 elements of a segment tiara or some other type of clothes ornament, as well as 32 fragments of a segment necklace. The size and variety of the individual elements of the set point to its being typically female.

Undoubtedly, the Pogroszyn ornaments must have been made by someone with considerable skill in bronze working.

It is particularly clear in spiral-shaped artefacts, characterised by evenly formed spirals, the number of coils and similar proportions. The plates were made by cold forging. The bracelets, which were cast in a mould with a false core, show signs of intentionally made holes and some repair work.

Chemical analysis of the alloy of one bracelet (damaged) points to its being made of bronze with a slightly higher percentage of antimony, which probably made it more brittle and prone to damage.

The Pogroszyn hoard most probably comes from the older phase of the middle period of the Bronze Age (BrD); it may have been buried under layers of earth on site 1 during the time when the place was occupied by the people of the Trzciniec culture. Chronologically, it corresponds to similar hoards of the Dratów and Błogocice type. Most probably it did not contain any imports and all the artefacts had been made locally. The author may have been inspired by elements of cultures from behind the Carpathians (the Pilyny culture).

All the ornaments from the hoard have traces of some damage, some of which may have been caused while they were still in regular use. They were worn by a slim person, which can be seen in the small size of the bracelets. It may be assumed that such ornaments were put on very young persons, who would not take them off as they grew till adulthood. The bracelets may have been a kind of dowry, a sign that the young woman's family was quite well-off.

Dr Elżbieta Małgorzata Kłosińska
Instytut Archeologii UMCS w Lublinie
Plac Marii Curie-Skłodowskiej 4
20-031 Lublin
e-klosinska@o2.pl